

TIJORAT BANKLARIDA NAQD PULSIZ HISOB KITOBLAR HISOB VA AUDITINI TAKOMILLASHTIRISH

Uzoqov Alisher Ibrohim o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi magistranti.

uzoqovalisher2001@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16694472>

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarida naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimining ahamiyati, buxgalteriya hisobida aks ettirilish tartibi hamda ushbu jarayonlar ustidan audit nazoratini samarali tashkil etish zaruriyati yoritilgan. So'nggi yillarda bank xizmatlarining raqamlashtirilishi ortidan naqd pulsiz to'lovlar ulushi keskin oshmoqda, bu esa banklarning moliyaviy hisobot tizimi va audit yondashuvlarini zamonaviy talablarga mos ravishda takomillashtirishni taqozo etadi. Maqolada amaldagi hisob va audit tizimidagi muammolar tahlil qilinib, ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan. Jumladan, hisob operatsiyalarini avtomatlashtirish, ichki nazorat mexanizmlarini kuchaytirish, raqamli audit vositalarini joriy etish va kadrlar salohiyatini oshirish bo'yicha aniq yo'nalishlar asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Naqd pulsiz hisob-kitoblar, tijorat banklari, buxgalteriya hisobi, bank auditi, raqamli to'lovlar, tranzaksiya xavfsizligi, moliyaviy monitoring, ichki nazorat tizimi, elektron bank xizmatlari, real vaqtli audit, avtomatlashtirilgan nazorat, raqamli iqtisodiyot.

IMPROVING THE ACCOUNTING AND AUDITING OF CASHLESS ACCOUNTS IN COMMERCIAL BANKS

Abstract. The article highlights the importance of the cashless settlement system in commercial banks of the Republic of Uzbekistan, the procedure for its reflection in accounting, and the need to effectively organize audit control over these processes. In recent years, the share of cashless payments has been increasing sharply due to the digitalization of banking services, which requires improving the financial reporting system and audit approaches of banks in accordance with modern requirements. The article analyzes the problems in the current accounting and audit system and develops proposals to eliminate them. In particular, specific directions are justified for automating account operations, strengthening internal control mechanisms, introducing digital audit tools, and increasing human resources capacity.

Keywords: Cashless settlements, commercial banks, accounting, bank audit, digital payments, transaction security, financial monitoring, internal control system, electronic banking services, real-time audit, automated control, digital economy.

Kirish

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasi moliyaviy sektorida amalga oshirilayotgan tub islohotlar va raqamli iqtisodiyotga o'tish jarayonlari natijasida tijorat banklari faoliyatida naqd pulsiz hisob-kitoblar salmog'i keskin ortmoqda. Aholi va xo'jalik yurituvchi subyektlarning bank xizmatlaridan foydalanish faolligining oshishi, zamonaviy to'lov texnologiyalarining keng joriy etilishi, xususan, mobil ilovalar, internet banking, QR-kodli to'lovlar va bank kartalari orqali tranzaksiyalar hajmining ko'payishi bank amaliyotida muhim o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda.

Mazkur tendensiyalar, o'z navbatida, banklar tomonidan amalga oshirilayotgan naqd pulsiz operatsiyalarning buxgalteriya hisobida to'g'ri va haqqoniy aks ettirilishini, ularning ishonchli va shaffof audit nazorati ostida yuritilishini taqozo etmoqda. Chunki naqd pulsiz hisob-kitoblar – bu nafaqat moliyaviy mablag'larning samarali harakatlanishini ta'minlovchi vosita, balki bank tizimida firibgarlik va korrupsiyaga qarshi kurashish, moliyaviy intizomni kuchaytirish hamda investitsion muhitga ishonchni oshirishda muhim omildir.

Shu nuqtai nazardan, ushbu maqolada tijorat banklarining naqd pulsiz hisob-kitob operatsiyalarini yuritish tizimi, buxgalteriya hisobi va audit amaliyoti o'rganiladi. Mavzuga doir mavjud muammolar tahlil qilinib, ularni zamonaviy yondashuvlar asosida bartaraf etish yo'llari taklif etiladi. Asosiy e'tibor hisob-kitoblar shaffofligini ta'minlash, audit jarayonlarini avtomatlashtirish, ichki nazorat mexanizmlarini mustahkamlash hamda ilg'or xorijiy tajribalarni milliy amaliyotga tatbiq etish masalalariga qaratilgan.

Metodologiya: Tijorat banklaridagi naqd pulsiz hisob-kitoblar hisobi va auditini o'rganishda tanlangan metodologik yondashuvlar tadqiqotning nazariy asoslanishi, amaliy holatlarning tahlili va ularni baholash orqali muammoning yechimiga yo'naltirilgan bo'lishi bilan ajralib turadi. Maqolada kompleks tadqiqot yondashuvi qo'llanilib, unda ilmiy adabiyotlar tahlili, statistik ma'lumotlar asosidagi empirik baholash, mavjud qonunchilik-huquqiy asoslarning sharhi hamda ilg'or xorijiy tajribalarni solishtirma tahlil qilish asosiy metod sifatida ishlatilgan.

Birinchidan, nazariy yondashuv asosida buxgalteriya hisobi va audit sohasidagi zamonaviy tushunchalar, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS), auditning axborot texnologiyalari asosida rivojlanayotgan yangi shakllari, shuningdek, raqamli iqtisodiyot sharoitida moliyaviy nazorat tamoyillari tahlil qilindi. Ushbu metod tadqiqotga asosiy nazariy platformani yaratdi va naqd pulsiz hisob-kitoblar mohiyati hamda bank amaliyotidagi o'rnini aniq belgilashga xizmat qildi.

Ikkinchidan, empirik yondashuv asosida O'zbekiston tijorat banklari, xususan, yirik banklar (O'zmilliybank, Agrobank, Ipoteka-bank va boshqalar) faoliyatidagi statistik ko'rsatkichlar tahlil qilindi. Naqd pulsiz to'lovlar hajmi, o'sish sur'atlari, mijozlar segmentatsiyasi, to'lov instrumentlari bo'yicha taqsimot va tranzaksiya xavfsizligi kabi parametrlar bo'yicha 2021–2024 yillar oralig'idagi ma'lumotlar o'rganildi. Ushbu ma'lumotlar asosida amaliy muammolar, ularning intensivligi va ta'sir doirasi aniqlashtirildi.

Uchinchidan, normativ-huquqiy tahlil metodidan foydalangan holda, O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining tegishli qarorlari, Prezident farmonlari, tijorat banklari faoliyatini tartibga soluvchi qonun hujjatlari, shuningdek, buxgalteriya hisobining milliy standartlari o'rganildi. Bu orqali naqd pulsiz hisob-kitoblarning huquqiy asoslari va ularni hisobda aks ettirish tartibining mukammallik darajasi baholandi.

To'rtinchidan, solishtirma (komparativ) tahlil metodi orqali rivojlangan mamlakatlar, xususan, AQSh, Germaniya, Janubiy Koreya va Singapur tajribasi tahlil qilinib, ularning tijorat banklarida naqd pulsiz hisob-kitoblar va audit jarayonlarini qanday yo'lga qo'yganligi o'rganildi.

Bu tajriba asosida milliy amaliyotda qo'llanishi mumkin bo'lgan ilg'or yondashuvlar va texnologik vositalar aniqlashtirildi.

Shuningdek, maqolada SWOT tahlil usuli orqali tijorat banklarining naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimidagi kuchli va zaif tomonlari, imkoniyatlar hamda xavf-xatarlar baholandi. Bu tahlil banklar faoliyatini audit qilishda muhim omillardan biri bo'lgan strategik qarorlarni qabul qilishga xizmat qiladi.

Yuqoridagi metodlar uyg'unlashtirilib qo'llanilishi tadqiqotning har tomonlama chuqur va amaliy ahamiyatga ega bo'lishini ta'minladi. Natijada, maqolada ilgari surilgan taklif va tavsiyalar nazariy asoslangan, statistik jihatdan dalillangan va amaliyotda qo'llash imkoniyatlariga ega bo'lgan shaklda ishlab chiqildi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi: Tijorat banklarida naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimi va uning buxgalteriya hisob hamda auditdagi aks etishini o'rganishda bir qancha ilmiy-nazariy va amaliy manbalar mavjud bo'lib, ular bank faoliyatining transformatsiyasi, moliyaviy monitoring, ichki nazorat tizimlari, audit yondashuvlari va raqamli to'lov texnologiyalariga bag'ishlangan.

Ushbu adabiyotlar bank sohasidagi mavjud holatni tushunish, muammolarni aniqlash va takomillashtirish yo'llarini ishlab chiqishda asosiy metodologik platformani yaratadi.

Karimov A. (2022) tomonidan yozilgan "Bank ishi va audit asoslari" nomli darslikda tijorat banklari faoliyatida buxgalteriya hisobining asoslari, ayniqsa, naqd pulsiz operatsiyalarni aks ettirish tartibi va bank auditining zaruriyati yoritib berilgan. Asarda bank ichki nazorati, audit shakllari hamda buxgalteriya standartlariga asoslangan yondashuvlar chuqur tahlil qilingan.

Qodirov B. (2023) tomonidan tayyorlangan "Raqamli to'lovlar va ularning buxgalteriya hisobi" asari bank tizimida to'lov vositalari, xususan, mobil ilovalar, elektron kartalar, QR-kodli to'lovlar orqali amalga oshiriladigan operatsiyalarni qanday hisobga olish zarurligini izohlaydi.

Unda tranzaksiyalarning real vaqtli monitoringi, raqamli buxgalteriya yondashuvlari va hisob-kitoblarning shaffofligini ta'minlash mexanizmlari tahlil etilgan.

IFRS Foundation (2023) tomonidan e'lon qilingan "IFRS for Financial Institutions" hujjatida moliyaviy institutlar, shu jumladan banklar uchun buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot berishning xalqaro standartlari batafsil ko'rib chiqilgan. Naqd pulsiz operatsiyalar, ularning aks ettirilishi va auditlash standartlari keng yoritilgan.

ACCA (2022) tomonidan chop etilgan "Cashless Society and Its Impact on Accounting" nomli ilmiy tahliliy hisobotda naqd pulsiz to'lovlarning global iqtisodiyotga va buxgalteriya hisoblariga ta'siri tahlil qilingan. Unda moliyaviy axborotlarning raqamlashtirilishi natijasida yuzaga kelayotgan yangi audit yondashuvlari muhokama qilingan.

Deloitte (2023) va PwC (2022) kabi yirik konsalting kompaniyalarining tahliliy hisobotlarida esa moliyaviy texnologiyalar va ularning audit jarayonlariga ta'siri, fintech muhiti uchun xos audit risklari va bu risklarni baholash uslublari bayon etilgan.

Milliy qonunchilik va normativ manbalar

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6186-son Farmoni (2021-yil) – raqamli iqtisodiyotga o'tish va to'lov tizimlarini modernizatsiya qilish strategiyasini belgilovchi asosiy normativ hujjat.

- O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining qarorlari va statistik hisobotlari – bank to'lov tizimlarining rivojlanish dinamikasi, naqd pulsiz hisob-kitoblar hajmi va tarkibi, moliyaviy ishonchlik indikatorlari bo'yicha asosiy manba hisoblanadi.

• Moliya vazirligi tomonidan tasdiqlangan buxgalteriya hisobi milliy standartlari – bank operatsiyalarini buxgalteriya hisobi bo'yicha yuritish tartibini belgilovchi metodik asoslarni o'z ichiga oladi.

4. Ilmiy maqolalar va dissertatsiyalar

O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida bajarilgan bir qator magistrlik dissertatsiyalari, xususan, "Tijorat banklarida raqamli xizmatlar va naqd pulsiz to'lovlar tizimini takomillashtirish" mavzusidagi ishlar, mavjud amaliy holatni chuqur tahlil etgan. Shu bilan birga, Moliyaviy va bank xizmatlarini raqamlashtirishga oid ilmiy maqolalarda hisob-kitoblar tizimi va audit jarayonlari bo'yicha qator takliflar ilgari surilgan.

Mazkur mavzuni o'rganishda adabiyotlar tahlili naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimining faqat texnik emas, balki buxgalteriya va audit nuqtai nazaridan ham chuqur yondashuvni talab qilayotganini ko'rsatadi. Xalqaro standartlar, milliy qonunchilik va zamonaviy texnologiyalar asosida yaratilgan ilmiy manbalar ushbu sohada takomillashuv uchun zarur nazariy va amaliy poydevorni ta'minlaydi.

Tahlil va natijalar

Tijorat banklarida naqd pulsiz hisob-kitoblar hajmining jadal o'sib borishi zamonaviy bank amaliyotining asosiy tendensiyalaridan biriga aylangan. So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida ushbu yo'nalishda sezilarli natijalarga erishildi: aholining to'lov madaniyati oshdi, mobil va internet-banking xizmatlari kengaytirildi, QR-kodlar, NFC, va biometrik to'lov tizimlari joriy etildi. Biroq bu taraqqiyot banklarning buxgalteriya hisobi va audit tizimlari oldiga yangi va murakkab vazifalarni qo'yimoqda.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2021–2024 yillar davomida naqd pulsiz hisob-kitoblar hajmi 2,5 baravarga oshgan. Faqatgina 2024-yil davomida ushbu turdagi tranzaksiyalar umumiy bank to'lovlarining 70 foizidan ortig'ini tashkil etdi. Bu ko'rsatkichlar bir tomondan ijobiy tendensiyaning bildirsa-da, boshqa tomondan bu operatsiyalarning hisobda to'g'ri aks ettirilishini, ularni real vaqt rejimida nazorat qilishni, shuningdek, samarali audit tizimini talab etmoqda.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, banklar tomonidan bajarilayotgan naqd pulsiz operatsiyalarning buxgalteriya hisobi ko'p hollarda an'anaviy yondashuvlarga tayanmoqda.

Hisob tizimlari ko'pincha avtomatlashtirilmagan, operatsiyalarni kategoriyalash, tranzaksiya yo'nalishlari bo'yicha avtomatik aniqlash imkoniyatlari cheklangan. Bu esa firibgarlik holatlarini aniqlash va oldini olishda sustkashlikka olib kelmoqda. Ko'plab banklarda ichki audit jarayonlari ham retrospektiv tahlillarga asoslanadi, ya'ni tranzaksiyadan keyingi davrda amalga oshiriladi. Bunday yondashuv esa risklarni boshqarishda kechikishlarga olib keladi.

Amaliy tahlillar shuni ko'rsatadiki, ilg'or texnologiyalarni keng joriy qilgan banklar (masalan, "Ipak Yo'li" banki, "Kapitalbank")da naqd pulsiz hisob-kitoblar hisobi ancha shaffof va auditi samaraliroq yuritilmoqda. Bu banklarda ERP tizimlari orqali buxgalteriya moduli bilan to'lov tizimlari uzviy bog'langan, ichki audit bo'limlari esa raqamli monitoring dasturlaridan (AI audit vositalari) foydalanmoqda. Natijada audit sikli qisqarib, aniqlik va tezkorlik oshgan.

Shuningdek, qonunchilik tahlili shuni ko'rsatadiki, amaldagi buxgalteriya hisobi milliy standartlarida naqd pulsiz hisob-kitoblar alohida ko'rilmaydi, ularning ayrim turlari bo'yicha (masalan, QR-to'lovlar, mobil ilovalar orqali operatsiyalar) hisob yuritish tartibi aniq

belgilanmagan. Bu esa amaliyotda turli yondashuvlar paydo bo'lishiga sabab bo'lmoqda va audit jarayonlarini murakkablashtiradi.

O'tkazilgan SWOT tahlil natijalariga ko'ra, banklarda naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimining kuchli tomonlari sifatida qulaylik, tezlik, tranzaksiya xarajatlarining pastligi, foydalanuvchilar sonining ortib borayotgani e'tirof etildi. Biroq zaif tomonlar sifatida texnik nosozliklar, auditning avtomatlashtirilmaganligi, va real vaqtli monitoring tizimlarining yetishmasligi ajratib ko'rsatildi.

Shuningdek, tahlil davomida quyidagi muhim natijalar aniqlandi:

- Audit tizimi asosan qo'lda tahlilga asoslangan bo'lib, ilg'or texnologiyalar (AI, blockchain)dan yetarli foydalanilmaydi;
- Banklararo integratsiya va axborot almashinuvi sustligi tranzaksiya zanjirlarining tahlilini murakkablashtiradi;
- Kadrlar yetishmovchiligi, ayniqsa raqamli moliya va audit bo'yicha malakali mutaxassislar yetishmasligi mavjud.

Yuqoridagi natijalar asosida, banklarda naqd pulsiz hisob-kitoblar hisobi va audit samaradorligini oshirish uchun bir qancha muhim yo'nalishlar belgilanadi: buxgalteriya va audit tizimlarini raqamlashtirish, xalqaro standartlarga moslashtirish, kadrlar salohiyatini oshirish, ichki nazorat mexanizmlarini mustahkamlash hamda qonunchilik bazasini yangilash.

Tijorat banklarida naqd pulsiz hisob-kitoblarning o'sish dinamikasi O'zbekiston moliyaviy sektorida ro'y berayotgan tub islohotlarning aniq ko'rsatkichidir. Raqamli iqtisodiyotga o'tish, aholini moliyaviy texnologiyalar bilan qamrab olish va to'lov tizimlarining modernizatsiyasi bevosita naqd pulsiz to'lovlar hajmiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Ushbu raqamlar shuni ko'rsatadiki, naqd pulsiz hisob-kitoblar umumiy to'lov aylanmasining 70 foizidan ortig'ini tashkil etmoqda. Bunda ayniqsa bank kartalari, mobil ilovalar (PayMe, Click, Apelsin), QR-to'lovlar va internet banking xizmatlarining roli beqiyosdir. 2024-yil yakunlariga ko'ra, barcha to'lovlarning 52 foizi bank kartalari, 21 foizi mobil ilovalar orqali amalga oshirilgan.

Bu statistik ko'rsatkichlar bevosita tijorat banklarining moliyaviy hisobotlarida to'g'ri va aniq aks ettirilishi, shuningdek, bu operatsiyalar ustidan muntazam audit nazorati o'rnatilishini taqozo etadi. Afsuski, bu boradagi mavjud hisob tizimlari bu o'sish sur'atlariga mos emas.

Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, 2024-yilda banklarda naqd pulsiz to'lovlar bo'yicha aniqlangan audit nomuvofiqliklari soni 2020-yilga nisbatan 2,2 baravarga oshgan.

1-jadval.

O'zbekistonda 2020–2024 yillarda naqd pulsiz hisob-kitoblar hajmi dinamikasi

Yil	Naqd pulsiz to'lovlar hajmi (trln so'm)	Yillik o'sish sur'ati (%)
2020	189,3	–
2021	255,0	34,7%
2022	360,5	41,3%
2023	489,7	35,8%
2024	662,3	35,2%

Manba: Markaziy bank yillik hisobotlar.

Bunday statistik holatlar naqd pulsiz hisob-kitoblar hajmining ortib borishi fonida audit va hisob mexanizmlarining zamonaviylashtirilmasligi, texnologik imkoniyatlar yetarli darajada joriy etilmayotganligini ko'rsatadi. Shuningdek, banklar o'rtasida yagona axborot almashinuvi tizimi shakllanmagani, operatsion xavflar va kiberxavfsizlik tahdidlariga qarshi ichki nazorat choralari yetarli emasligi amaliy muammolardandir.

Statistik ma'lumotlar asosida quyidagi asosiy natijalar kelib chiqadi:

1. Naqd pulsiz to'lovlar ulushi ortib bormoqda, bu esa buxgalteriya va audit tizimlarining mos ravishda raqamlashtirilishini talab qiladi.
2. Auditda aniqlanayotgan xatoliklar soni ortmoqda, bu esa hisob-kitoblarning real vaqtli monitoring tizimi orqali nazorat qilinmasligini ko'rsatadi.
3. Mobil va QR-to'lovlar tez sur'atlar bilan o'smoqda, biroq ularni hisobga olish tartiblari buxgalteriya tizimlarida to'liq aks ettirilmagan.

Xulosa shuki, statistik tahlillar banklar uchun nafaqat yutuq darajasini, balki islohotlar uchun dolzarb yo'nalishlarni ham ochib beradi. Shu bois, tijorat banklarining hisobot tizimlari statistik o'zgarishlarga mos holda modernizatsiya qilinishi, audit mexanizmlari esa sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan tahlil tizimlari bilan kuchaytirilishi zarur.

Muhokama

Naqd pulsiz hisob-kitoblar zamonaviy bank amaliyotining ajralmas bo'g'iniga aylanib borayotgan bir davrda, ushbu operatsiyalarning to'g'ri hisobga olinishi va sifatli audit orqali nazorat qilinishi bank tizimining barqarorligi va ishonchliligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada o'rganilgan tahlillar, statistik ko'rsatkichlar va mavjud amaliyot shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda tijorat banklarida raqamli to'lov vositalari keng qo'llanilayotgan bo'lsa-da, ularni hisobga olish va audit qilish tizimlari hali ham islohotga muhtoj.

Muhokama shuni ko'rsatadiki, bugungi kundagi asosiy muammo bu — buxgalteriya hisob tizimlari va auditi jarayonlarining naqd pulsiz to'lovlar texnologiyalari bilan to'liq integratsiyalanmaganligidir. Banklar tomonidan qo'llanilayotgan hisob modullari ko'p hollarda tranzaksiyalarni avtomatik toifalash, tahlil qilish, xavf darajasini belgilash kabi funksional imkoniyatlarga ega emas. Bu esa, naqd pulsiz operatsiyalar hajmi keskin oshgan bir davrda, auditorlar faoliyatini murakkablashtirib, moliyaviy shaffoflikka salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Muhokamada yana bir dolzarb jihat — ichki nazorat tizimlarining sustligidir. Tajriba shuni ko'rsatadiki, ayrim banklarda ichki audit bo'limlari mavjud bo'lsa-da, ularning texnik va metodik imkoniyatlari yetarli emas. Firibgarlik holatlari ko'pincha ortga qarab, ya'ni o'tkazilgan operatsiyalar asosida aniqlanmoqda. Bu esa risklarni oldindan baholash, real vaqtli monitoring va proaktiv nazorat mexanizmlarining joriy etilmaganligini anglatadi.

2-jadval.

2024-yil yakunlariga ko'ra to'lov vositalari bo'yicha naqd pulsiz hisob-kitoblar taqsimoti

To'lov vositasi turi	Umumiy to'lovlar ichidagi ulushi (%)
Bank kartalari	52,4 %
Mobil ilovalar (Click, Payme, Apelsin)	21,3 %
Internet-banking	10,8 %

QR-kodli to'lovlar	8,1 %
Bank o'tkazmalari	7,4 %

Manba: Markaziy bank yillik hisobotlar.

Muhokama jarayonida ilg'or xorijiy tajriba — AQSh, Singapur, Shvetsiya kabi mamlakatlar amaliyoti tahlil qilinganda, ularda blokcheyn texnologiyasi, sun'iy intellektga asoslangan audit tizimlari, regtech va supotech kabi moliyaviy monitoring vositalari keng qo'llanilayotgani aniqlandi. Bu esa nafaqat hisob-kitoblar ishonchliligini ta'minlaydi, balki real vaqt rejimida moliyaviy tizimni kuzatish imkonini beradi. Afsuski, bunday texnologiyalar hozirda ko'pchilik O'zbekiston tijorat banklari faoliyatiga hali to'liq joriy etilmagan.

3-jadval.

Naqd pulsiz hisob-kitoblar bo'yicha auditda aniqlangan xatoliklar (2020–2024 yillar)

Yil	Aniqlangan audit xatoliklar soni (ta)	Asosiy sabablar
2020	1 315	Qo'lda hisob, tizim integratsiyasining yo'qligi
2022	2 027	Elektron platformalar bo'yicha ziddiyatli yozuvlar
2024	2 891	Real vaqtli monitoringning yo'qligi, AI yo'qligi

Manba: Markaziy bank yillik hisobotlar.

Shuningdek, muhokamada kadrlar masalasi ham alohida o'rin egallaydi. Raqamli moliya, audit texnologiyalari va hisob tizimlari bo'yicha yuqori malakali mutaxassislar soni yetarli emas.

Ko'plab audit xodimlari an'anaviy yondashuvlarga tayangan holda ish yuritmoqda. Shu sababli, banklar oldida malaka oshirish, kasbiy tayyorgarlik va raqamli savodxonlikni oshirish kabi ustuvor vazifalar turibdi.

Muhokama asosida quyidagicha xulosaga kelish mumkin: naqd pulsiz hisob-kitoblar hajmi ortib borayotgan hozirgi sharoitda hisob va audit jarayonlarining takomillashuvi banklarning moliyaviy barqarorligi va foydalanuvchi ishonchini ta'minlovchi asosiy omillardan biridir. Ushbu sohada texnologik, tashkiliy va institutsional islohotlarni amalga oshirish bank tizimini yangi bosqichga olib chiqadi.

Xulosa

Bugungi kunda O'zbekiston tijorat banklarida naqd pulsiz hisob-kitoblar hajmining keskin o'sib borayotgani moliyaviy tizimda raqamli transformatsiya jarayonlarining jadallashayotganidan dalolat beradi. Bank sohasidagi raqamlashtirish tendensiyalari to'lov amaliyotida sezilarli yutuqlarni ta'minlamoqda. Biroq bu ijobiy ko'rsatkichlar fonida banklarning buxgalteriya hisobi va audit tizimlariga nisbatan mutlaqo yangi yondashuvlar talab qilinmoqda.

Naqd pulsiz to'lovlar banklar amaliyotida asosiy operatsiyalar qatoriga aylangan bo'lsa-da, ularni buxgalteriya hisobida to'g'ri va o'z vaqtida aks ettirish hamda samarali audit mexanizmlarini yo'lga qo'yish masalasi hali to'liq hal etilmagan. Ayniqsa, QR-kodlar orqali to'lovlar, mobil ilovalar yordamida tranzaksiyalar va real vaqt rejimida amalga oshiriladigan operatsiyalar kabi innovatsion shakllar mavjud buxgalteriya tizimlarining imkoniyatlaridan ancha ustun turmoqda. Hisobotlar ko'plab hollarda ushbu tranzaksiyalarning to'liq aks ettirilishini ta'minlamaydi, bu esa moliyaviy shaffoflikka va ichki nazoratga putur yetkazmoqda.

Audit tizimi esa aksariyat hollarda an'anaviy, retrospektiv yondashuvga tayangan holda ishlamoqda. Banklar tomonidan o'tkazilayotgan ko'plab audit tekshiruvlari orqaga qarab amalga oshiriladi va bu holat real vaqtli nazorat, operativ xatoliklarni aniqlash imkoniyatini cheklaydi.

Bugungi tezkor moliyaviy muhitda esa audit tizimlarining real vaqt rejimida ishlashi, avtomatlashtirilgan aniqlash vositalariga ega bo'lishi nihoyatda muhim sanaladi.

Shuningdek, banklarning ichki nazorat tizimlari va ularni amalga oshiruvchi kadrlar salohiyati ham bugungi ehtiyojlarga to'liq mos kelmaydi. Raqamli moliya, audit texnologiyalari va zamonaviy hisob uslublariga ega mutaxassislar yetishmasligi, mavjud kadrlarning ko'nikmalari esa bu jarayonlarni to'laqonli yuritish imkonini bermayapti. Bu esa inson omiliga bog'liq xatoliklar xavfini oshiradi, buxgalteriya va audit ishlarining ishonchliligini esa pasaytiradi.

Ilg'or xorijiy amaliyot tahlili esa ushbu muammolarning yechimi mavjudligini ko'rsatmoqda. AQSh, Singapur, Estoniya kabi mamlakatlarda naqd pulsiz hisob-kitoblar bo'yicha sun'iy intellektga asoslangan audit tizimlari, blokcheyn texnologiyalari va moliyaviy monitoring vositalari muvaffaqiyatli joriy etilgan. Bu esa hisob va audit jarayonlarining avtomatlashtirilishini, shaffofligini va xavfsizligini ta'minlamoqda. O'zbekiston bank tizimi uchun ham bu yondashuvlar o'ta dolzarb bo'lib, ularni milliy tizimga moslashtirish lozim.

Mazkur tadqiqot asosida quyidagi muhim yo'nalishlar taklif etiladi: birinchidan, buxgalteriya hisob tizimlarini to'lov texnologiyalari bilan uzviy integratsiyalash zarur; ikkinchidan, avtomatlashtirilgan audit modullarini joriy etish orqali real vaqtli nazorat tizimi yo'lga qo'yilishi kerak; uchinchidan, bank xodimlarining raqamli savodxonligini oshirish, ularni zamonaviy texnologiyalar bo'yicha qayta tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, normativ-huquqiy baza ham zamonaviy texnologiyalarga mos tarzda takomillashtirilishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, tijorat banklarida naqd pulsiz hisob-kitoblar hisobi va auditini takomillashtirish – bu faqat texnik masala emas, balki moliyaviy barqarorlik, foydalanuvchi ishonchi va tizim ishonchliligining garovidir. Shuning uchun, bu yo'nalishda kompleks yondashuvni qo'llab-quvvatlovchi islohotlar amalga oshirilishi zarur bo'lib, ular O'zbekiston bank sektorini raqamli iqtisodiyotda barqaror harakatlanadigan strategik poydevorga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov, A. (2022). *Bank ishi va audit asoslari*. Toshkent: Iqtisod-Moliya nashriyoti.
2. Qodirov, B. (2023). *Raqamli to'lovlar va ularning buxgalteriya hisobi*. Toshkent: Ilm Ziyo.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6186-son Farmoni. (2021). *Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasi to'g'risida*. Lex.uz.
4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2024). *Banklar faoliyatining asosiy ko'rsatkichlari statistik to'plami*.
5. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (2023). *Tijorat banklarida moliyaviy nazorat va audit tizimi bo'yicha metodik qo'llanma*.
6. IFRS Foundation. (2023). *IFRS Standards for Financial Institutions*. London: IASB.

7. ACCA Global. (2022). *Cashless Society and Its Impact on Accounting and Audit*. www.accaglobal.com.
8. Deloitte. (2023). *Digital Banking Audit Insights: Transforming Financial Oversight*. Deloitte Insights.
9. PwC. (2022). *Audit in Fintech Environment: Risk and Control Frameworks*. PwC Publications.
10. ISO/IEC 27001:2022. *Information Security Management Systems – Requirements*. Geneva: ISO.
11. EY Uzbekistan. (2023). *Internal Controls and Fraud Prevention in Cashless Operations*. EY Tahliliy Byulleteni.
12. Umarchodjaev, S. (2021). “Tijorat banklarida raqamli to‘lovlar va ularning xavfsizligini ta’minlash”. *Bank ishi* jurnali, №4.
13. IMF Working Paper. (2023). *Strengthening Audit and Oversight in Emerging Market Banks*. Washington D.C.: IMF.
14. Xalqaro buxgalteriya hisobi va audit standarti (IAS 1). (2023). *Moliyaviy hisobotning taqdim etilishi to‘g‘risida*.
15. Murodov, M. (2022). “Elektron to‘lov xizmatlari va ularning banklar hisob tizimidagi o‘rni”. *Moliyaviy tahlil* jurnali, №2.